

Diaspora ve Starém zákoně a v dějinách Izraele

Martin Prudký¹

Podobně jako u jiných základních témat života víry, také nad otázkou, jak vlastně žije a jak má žít Boží lid v tomto světě, se vyplatí zalistovat trochu v Písmu a zorientovat se v tom, co k dané otázce biblické svědectví nabízí. Ne proto, abychom snad přímo přejímali vzory či modely jednání, které je vždy – tehdy i dnes – součástí vlastního dobového kontextu, nýbrž proto, že se nám zde navzdrory rozdílům v konkrétní realitě života otevírá mnohá inspirace a poučení v tom, co je na životě Božího lidu podstatné, co jej utváří k dobrému a co jej naopak přivádí do problémů a ohrožuje. Ve starozákonních látkách se dá dobře sledovat, jak Hospodin, Bůh Izraele, vedl svůj lid dějinami – a jak ty slavné či zcela katastrofické události na své cestě Hospodinovi vyznavači pochopili, promysleli a nakonec formulovali jako svědectví o té nejnadějnější cestě pro sebe, pro svou konkrétní komunitu Božího lidu i pro každého člověka.

Izrael – lid Hospodinův v zemi zaslíbené i v rozptýlení (diaspoře)

Při sledování některých biblických témat je vhodné nejprve obhlédnout dějinný kontext a historické reality života, z nichž biblická svědectví pocházejí, resp. do nichž promlouvají. K záměru biblických svědků totiž někdy patří, že na tyto reality zcela konkrétně odpovídají, mluví do nich a snaží se je proměnit, někdy se proti nim i ostře vymezují a chtějí být rázným „slovem do pranice“. Pokud bychom se v takových případech neorientovali v příslušných kontextech, nejspíš by nám záměr a pointa daného svědectví unikla.

Historickým předpokladem života lidu Hospodinova v *diaspoře* (tj. v rozptýlení) je v dějinách Izraele éra doby královské (cca 10. až 6. stol. př. Kr.). V té době žili ti, kdo tvořili *lid Hospodinův* (tj. náboženskou, resp. kultovou komunitu), v prostoru tzv. *Syropalestiny*, konkrétně na území kmenů, které v biblické tradici spojuje jméno *Izrael* (odtud také toto území získává jedno ze svých mnoha jmen: *země Izrael*, viz např. 1S 13,19; 2Kr 5,2;).² Způsob náboženského života, jeho organizaci a institucionální podobu do značné míry utvářela skutečnost, že politicky byla tato území spravována jako dvě samostatná *království* – (severní) království Izraele a (jižní) království Judska (viz vyprávění 1Kr 12nn). Kromě řady lokálních či regionálních svatyní byly v této době Hospodinovu kultu „zasvěceny“ dva centrální chrámy –

1 Tato kapitola je výsledkem badatelské činnosti konané na Evangelické teologické fakultě Univerzity Karlovy v rámci programu Progres Q01 – „Teologie jako způsob interpretace historie, tradic a současné společnosti“.

2 Výrazně častější je ovšem označení *země Kanaan* (Gn 12,5), ojediněle se jí v Bibli říká také *země pelištejská* (tj. *Palestina*, Iz 14,31; Sf 2,5). Podle tradičního „katalogu“ jejích /původních/ obyvatel se také často označuje jako „[země] *Kénijců, Kenazejců a Kadmónců, Chetejců, Perizejců a Refájců, Emorejců, Kenaanců, Girgašejců a Jebúsejců*“ (Gn 15,19–21; podoba tohoto „katalogového“ označení má více variant).

na jihu chrám v Jeruzalémě a na severu chrám v Samaří.³ Částečně odlišná dějinná cesta dvou komunit Hospodinova lidu vedla jak v ohledu politickém, tak náboženském k nemalým napětím a rivalitám, které se i při velikém důrazu na „ekumenickou“ jednotu lidu Hospodinova, který zaznívá především v Deuteronomiu a v Knihách královských, projevuje v řadě textů (např. 1Kr 13; Ezd 4,1n aj.). V době perské a helenistické pak toto napětí přerostlo k oddělení Judejců (Židů) od Samaritánců (srov. situaci v době Ježíšově, např. Mt 10,5; Lk 9,52n; J 4,7n).

Z hlediska našeho tématu je důležité, že v době Izraelského a Judského království pobývali ti, kdo tvořili lid Hospodinův, v *zemi*, jež patřila pod správu těchto království, a že svá území chápali jako tradiční dědičné državy „domácích“ kmenů, čeledí a rodů (srov. Joz 14 – 21).

Zlom a zcela novou situaci pak ovšem přinášejí dvě dějinné katastrofy, v nichž obě království postupně zanikla. Nejprve bylo severní království Izraele dobyto Asyřany (roku 722 př. Kr.), o několik generací později pak bylo Babyloňany zničeno i království Judska (roku 587 př. Kr.). Obě porážky si dobyvatelé pojistili deportacemi politicky důležitých, vzdělaných a bohatých vrstev obyvatelstva, které přesídlili do nuceného *exilu* (Izraelce do severní Asýrie a Médie, Judejce do Babylóna).⁴ K porážce dobytých království samozřejmě patřilo také vyplenění jejich země, zejména důležitých měst, královských paláců a ústředních chrámů. Dobyvatelé ovšem ponechali na místě „dělný lid“, aby pod dosazenou provinční správou spolu s cizozemci, deportovanými na tato území z jiných dobytých oblastí, poslušně pracoval a odváděl vládčům do říšských center tučné daně.

Po pádu Samaří došlo koncem osmého a během sedmého století k nemalému posílení judské komunity velkou vlnou uprchlíků ze severoizraelských území. Tato vlna se hospodářsky i nábožensky dobře integrovala a Jeruzalému i jeho okolí tím koncem sedmého století přispěla k nemalému rozkvětu. Ovšem dobytí Jeruzaléma a zničení tamnějšího Hospodinova chrámu (tzv. Šalomounova chrámu) pak pro Judsko znamenaly zásadní katastrofu a hlubokou krizi. Kromě vojenského, politického a hospodářského kolapsu přinesla tato událost také zcela zásadní přelom v životě náboženském. Dosavadní podoba Hospodinova kultu na území někdejšího Izraele a Judska přestala existovat. Zničením chrámu zanikla možnost konat bohoslužby, přinášet oběti a provádět rituály smíření, dotazovat se na Hospodinovu vůli nebo slavit výroční svátky. Zánikem chrámu přišla náboženská komunita také o instituci, která sloužila mezigeneračnímu předávání kněžských znalostí, dovedností a tradic (mj. také bohoslužebných textů).

Doba této krize – éra tzv. babylonského exilu – patří k nejpozoruhodnějším a nejkreativnějším obdobím náboženských dějin Izraele. Judští exulanti nejenže svou katastrofickou krizi v babylonském vyhnanství přežili, nýbrž z něho vyšli v nové, v řadě ohledů radikálně

3 Rendtorff, Rolf. *Hebrejská Bible a dějiny*. Praha: Vyšehrad 1996, 63nn; Finkelstein, Israel. *Zapomenuté království: Archeologie a dějiny severního Izraele*. Praha: Vyšehrad 2016.

4 Berlejung, Angelika. *Náboženské dějiny starověkého Izraele*. Praha: Vyšehrad 2017, 203.

proměněné a transformované podobě. Především zde jako komunita lidu Hospodinova rozpoznali, že živá přítomnost jejich Boha není vázána ani na území země otců, ani na chrám v Jeruzalémě (ani žádný jiný), nýbrž se projevuje jako životodárná moc právě uprostřed ponížených a bídných, kteří se k němu kdekoli obracejí s důvěrou a očekáváním (Ž 114; Pl 3,19n).

Dosavadní náboženské tradice – klíčová vyprávění o praotcích a pramatkách lidu Hospodinova, zvěstování proroků, nebo třeba kněžské a další předpisy, modlitby a písně – nejen zachytili a sepsali pro další generace, nýbrž i nově promysleli, celkově sestavili a doplnili novými látkami. V tomto kontextu byly sepsány rozsáhlé části biblických tradic, jak je známe z jejich pozdějšího zapracování do knih Mojžíšových („zakladatelská vyprávění“ o praotcích Izraele, cyklus vyprávění a písní o vyvedení z Egypta, látky obecných zákoníků i kněžských předpisů) nebo třeba pásmo dějepravných příběhů retrospektivně hodnotících celý příběh synů Izraele od jejich vstupu do země pod vedením Jozue až po vyhnání do babylonského exilu za krále Jójakína a Sidkijáše (knihy tzv. Předních proroků, Joz – 2Kr).⁵

Vznik a utváření těchto látek, z nichž později vzniká Bible v podobě Zákona, Proroků a dalších Spisů (srov. Lk 24,44), souvisí také s novou podobou bohoslužeb. Středobodem shromáždění, k němuž se lid Hospodinův schází, už není rituál oběti, nýbrž svědectví o Hospodinu v podobě předčítaného Učení (Tóry), doprovázené modlitbami či zpěvy, a zřejmě také výkladem slyšeného Čtení, formulemi poslání a požehnání (viz Neh 8,1–12 a 13–18; srov. též Lk 4,16nn).

Z hlediska našeho tématu je pak klíčovou změnou oproti předexilní éře skutečnost, že lid Hospodinův nežije v zemi otců, nýbrž jako menšina pod cizí vládou a rozptýlená mezi cizí národy ve velice širokém prostoru. Kromě již zmíněných oblastí v Asýrii (2Kr 15,29) a Médii (2Kr 17,6), kam byli nuceně deportováni nejprve Samařští, a oblasti Babylóna, kde byli usazeni vyhnanci z Jeruzaléma a Judska (2Kr 24,14–16; 25,11; Jr 52,28–30), žila početná komunita judských uprchlíků také v Egyptě (viz např. Jr 42 – 44).

Historicky důležitým datem na dějinné cestě lidu Hospodinova je potom vítězství perského krále Kýra nad posledním babylonským králem Nabonidem (539 př. Kr.). Zlomovou událostí, jež znamená počátek nové éry, je pak vydání Kýrova ediktu (538 př. Kr.), který Judským exulantům dovolil návrat do vlasti a umožnil obnovit život lidu Hospodinova v Jeruzalémě, včetně stavby chrámu (viz 2Pa 36,22n; Ezd 1,1–4).

K návratu do Judska se ovšem vydala jen menšina babylonských exulantů. V několika vlnách se sice postupně vraceli zpět na vytoužený Sijón, přece však v Mezopotamii natrvalo zůstala početná *diaspora*, která spolu s židovskými komunitami v ostatních oblastech tehdy známého světa vytvářela podstatnou část Hospodinova lidu. Po několika desetiletích, kdy se střídaly vlny budovatelského snažení s deziluzemi a nezdary, se pod vedením Zerubábela nakonec podařilo stabilizovat novou podobu života v Jeruzalémě a Judsku, znovu vybudovat jeruzalémský chrám a obnovit v něm bohoslužebný život (Ezd 6). Světová diaspora ale už

5 Viz Rendtorff, Rolf. *Hebrejská Bible a dějiny*. Praha: Vyšehrad 1996, 208–213 a 234–239.

navždy zůstala výrazným činitelem v životě Hospodinova lidu jako celku a nadále podstatným způsobem utvářela charakter a podobu židovského náboženství.

V době perské a zejména pak helénistické a římské se židovská diaspora postupně rozšířila po celém tehdy známém světě. Židovské komunity vznikaly hlavně v návaznosti na obchodní městská centra (v celé oblasti Středozeří, od severní Afriky a Egypta, přes Palestinu a Fénicii, Malou Asii až po řecké ostrovy i pevninu, Apeninský poloostrov včetně Říma až po „končiny země“ v dnešním Španělsku), někde však i v místech, kde pobývaly skupiny judských žoldnéřů se svými rodinami (např. kolonie na Elefantině v jižním Egyptě). Rozsah a význam této diaspory dokládá řada židovských literárních památek (Sib 3,271n; Josefus Flavius), řečtí dějepisci (např. Strabo) nebo také autentické epigrafické památky (například dopisy z Elefantiny či židovské nápisy v katakombách z římské doby).⁶ Významným svědectvím o životě konkrétních obcí židovské diaspory v syrské Antiochii, maloasijských městech i v Řecku zhruba z poloviny 1. stol. po Kr. jsou epištoly apoštola Pavla, který svou misi s evangeliem Ježíše Krista vedl plánovitě právě přes tuto „sociální síť“ židovských komunit v diaspoře (Sk 13,3–5; 13,14nn; 14,1nn; Ř 1,7–15; 2K 1,1 aj.).

Terminologicky i věcně je důležité rozlišovat *exil* jako nedobrovolný pobyt ve vyhnanství, jenž vyplynul z historické poroby a mocenského donucení žít mimo zemi otců (obvykle se jím míní jen tzv. *babylonský exil* z let 587–538 př. Kr.), a *diasporu* jako označení rozptýleného způsobu života, který je víceméně dobrovolnou či zvolenou formou života jednotlivců i celých komunit. V dějinách židovské diaspory se od starověku až po dnes velice měnila situace v Jeruzalémě a Judsku. Možnosti a způsoby rozvíjení svébytného života židovských komunit byly v Jeruzalémě často velice omezené a obtížné – tím pevněji však pro celou diasporu zůstával a dodnes zůstává Sijón symbolickým středem, „mentálním domovem“ a místem návratu alespoň v rovině touhy a naděje. Široká síť židovských komunit v diaspoře přitom vytváří pevné vazby nejen s centrem v zemi otců, nýbrž také mezi diasporními obcemi navzájem.

Svědectví zakladatelských příběhů: cesta do země zaslíbené

Co pro lid Hospodinův, syny Izraelské, znamená *pobývat v zemi*, kterou jim Hospodin daroval jako dědičnou državu, a co znamená pobývat mimo „zemi otců“, v exilu, vyhnanství či rozptýlení mezi národy, vyjadřují oba nejdůležitější cykly „zakladatelských příběhů“ Izraele, jak vyprávění o praotcích (Gn 12–50), tak také vyprávění o vyvedení z Egypta, země otroctví, a putování do zaslíbené země (Ex – Dt; na ně pak kontinuálně navazuje cyklus o pobytu v zemi, tzv. deuteronomistická dějprava v knihách Předních proroků, tj. Joz – 2Kr).

Je příznačné, že oba tyto cykly jasně vycházejí ze situace, kdy bezpečný pobyt v dobré zemi, kde je člověk „dědičně doma“, je spíše *snem* či vzdáleným *cílem* dlouhé cesty, jež je před námi, nikoli (ještě) skutečností. „Země“ zde má povahu zaslíbení, je cílovým darem pro ty, kdo

6 Dušek, Jan. Aramejské písemnictví, in: Mynářová, Jana – Dušek, Jan – Čech, Pavel – Antalík, Dalibor (vyd.), *Písemnictví starého Předního východu* (Starověké písemnictví Levanty I.), Praha: Oikoymenh 2011, 410n.

vyrážejí na cestu s Hospodinem.⁷ Jak pro Abrahama, tak pro Mojžíše a lid, který vyvádí z Egypta, je proto život především poutí do „zaslíbené země“, nikoli usedlým hospodařením na dědičných statcích. Tyto příběhy, v nichž je vyjádřeno, kým lid Hospodinův v jádru věci jest, nejspíš již vycházejí ze zkušenosti exilu a diasporního života a k zemi synů Izraele se proto vztahují jako ke zvláštnímu místu, zaslíbenému těm, kdo slyší na Hospodinovo pozvání vyjít na cestu. Proto také zdůrazňují, že dojít do cíle předpokládá dodržovat určité zásady a naplňovat určité poslání. Jedná se totiž o cestu pod Hospodinovým vedením.

Pozvání na cestu, jež je současně výzvou, zaslíbením i posláním, je stručně a jasně vyjádřeno hned na začátku vyprávění o prvním z praotců Izraele. Vše začíná tím, že Hospodin osloví Abrahama, který je v tu chvíli se svým otcem usazen v mezopotamském městě Cháranu, a vyzve jej k vykročení na zvláštní cestu:

*Jdi ze země své, ze svého rodiště a z domu svého otce,
do té země, kterou ti ukážu!
A já tě učiním velikým národem
a požehnám tě,
veliké učiním tvé jméno.
Staň se požehnáním!
Požehnám těm, kdo žehnají tobě,
a toho, kdo ti zlořečí, proklejí.
V tobě dojdou požehnání všechny čeledi země!* (Gn 12,1–3)

Cílová země zde zatím není označena jménem, nýbrž je uvedena jako veličina, kterou Hospodin teprve ukáže, zjeví (srov. Gn 12,7; 13,14–17; 15,17–21; 22,2.14). Na cestu však Abram dostává zaslíbení budoucího potomstva, velkého národa, nositele slavného jména, a také ujištění o Hospodinově žehnající blízkosti. Očividně největší důraz v této Hospodinově řeči dostává motiv *požehnání*. Na své cestě i v oné zemi, kam má jít, má Abram za úkol *stávat se požehnáním* – být požehnáním pro druhé, ba pro všechny čeledi země...! Toto poslání je očividně klíčovým aspektem („programem“) abrahámovské existence, zaznívá totiž ve všech opakováních a stvrzeních Hospodinova zaslíbení také v následujících vyprávěních (srov. Gn 18,18 a 22,18 znovu k Abrahamovi; 26,4 k Izákovi; 28,14 k Jákobovi). Toto poslání vyjadřuje Abrahamův úkol být svědkem Hospodinovým a stávat se poslem či nositelem jeho díla mezi lidmi (Jr 4,2; Iz 65,16). Tento úkol a toto poslání může Abraham i jeho potomstvo naplňovat jak v zemi, tak v exilu či diaspoře. To lze dobře sledovat jak na příbězích Abrahama/Abrama, tak na příbězích jeho potomků v linii synů Izraele.

Snad nejzřetelnější je to v příbězích třetího z praotců v knize Genesis – praotce *Jákoba* (Gn 25,19nn). Tato postava ztělesňuje lid Hospodinův řadou svých rysů a klíčovými motivy svých příběhů. Právě on také dostává od Boha jméno *Izrael* (Gn 32,29) a je představen jako otce dvanácti synů (tj. kmenů Izraele). Narodil se sice v zemi, ale má ve svém příběhu také

7 V Novém zákoně je tato povaha cíle životní cesty, jakož i úběžníku dějin, vyjadřována metaforou Božího království, resp. Boží plné a zjevné vlády, jež „přichází“ v Kristu (srov. Mt 4,23; Mk 1,15 aj.).

výraznou „zkušenost“ s životem v exilu. Poté, co získal praotecké požehnání, musel totiž paradoxně otcovský domov opustit a dvakrát sedm let pobývat v exilu, u příbuzné rodiny v severomezopotamském Cháranu. Ukázalo se však, že i tam je Hospodin s ním a provází jej i tam svým požehnáním. I když se pak Jákob s velkou rodinou a značnými majetky vrátil do země otců, nekončí jeho životní cesta trvalým usazením v zemi, nýbrž musí sestoupit do Egypta, kde nakonec umírá (vypravěč ovšem ví a neopomene zapracovat, že je Jákob pohřben spolu s Abrahamem a Izákem v rodové hrobce nedaleko Hebronu, srov. Gn 50,1–14). Jákob, praotec ztělesňující Izrael, tak v příbězích knihy Genesis opisuje svou životní cestou široký oblouk od pobytu v zemi přes obě centra světové diaspory. Komunity synů Izraele se s ním tedy mohou identifikovat, ať žijí v kterékoli z těchto domén. Požehnáním je mu spíše pobyt v exilu, nicméně cílem a místem „věčného pokoje“ je praotci Izraele „země zaslíbená“.

V linii tohoto vyprávění se zaslíbení o dědičném usazení v zemi naplní teprve na synech Izraele v dalších generacích – na těch, kdo vyšli z Egypta a přijali Hospodinův zákon (Tóru), resp. na jejich dětech, které na vysvobození z Egypta nereptaly a nechtěly se z cesty pod Hospodinovým vedením vracet do říše smrti a otroctví (jak to podává cyklus vyprávění a zákoníků zpracovaný v knihách Exodus až Jozue).

Už v příbězích o putování a vstupu do země zaslíbené se tak projevuje *kritický zřetel*, který je pak zcela klíčový pro biblický pohled na dobu královskou, onu klasickou éru pobytu lidu Hospodinova v zemi otců (Joz – 2Kr).

Tento kritický zřetel je jasně vyjádřen již v některých pasážích Páté knihy Mojžíšovy, které jsou formulovány jako předjímka budoucích událostí, očividně však zpracovávají zkušenost exilu a chápou jej jako Hospodinův *trest* za způsob života Božího lidu v zemi zaslíbené v době judských a izraelských králů. Toto pojetí *exilu* – chápání vyhnanství a rozptýlení mezi národy všech zemí jako trestu – programově vyjadřuje například pasáž Dt 4,25–31. Dokonce výslovně vyjadřuje i naději na obnovu a nový počátek, resp. naději na *návrat* k Hospodinu, jehož milosrdenství a věrnost je přece mocnější než nevěra a beznaděj jeho lidu:

*Budeš plodit syny a vnuky a dožijete se v té zemi stáří.
Zvrhnete-li se však a uděláte-li si tesanou sochu, zpodobení čehokoli,
a dopustíte-li se toho, co je zlé v očích Hospodina, tvého Boha, co ho uráží,
beru si dnes proti vám za svědky nebe i zemi,
že v zemi, do níž přejdete přes Jordán, abyste ji obsadili,
rychle zhynete, ano zhynete!
Nebudete v ní dlouho živi, nýbrž budete vyhlazeni, ano vyhlazeni!
Hospodin vás rozptýlí mezi kdejaké národy,
takže z vás v pronárodech, kam vás Hospodin zavede, zbude jen malý počet.
Tam budete sloužit bohům vyrobeným lidskýma rukama,
bohům ze dřeva a z kamene, kteří nevidí a neslyší, nejedí a nečichají.
Odtamtud budete hledat Hospodina, svého Boha.
Nalezneš ho, budeš-li ho opravdu hledat celým svým srdcem a celou svou duší.
Ve svém soužení, až tě v posledních dnech toto všechno stihne,
navrátíš se k Hospodinu, svému Bohu, a budeš ho poslouchat.*

*Vždyť Hospodin, tvůj Bůh, je Bůh milosrdný,
nenechá tě klesnout a nepřipustí tvou zkázu,
nezapomene na smlouvu s tvými otci,
kterou jim stvrdil přísahou.* (Dt 4,25–31)

Na konci knihy Deuteronomium, po naléhavých výzvách jak nepromarnit šanci požehnaně žít v zemi, kterou Izraeli Hospodin dává, vyjadřuje tytéž důrazy sumář v Dt 28,58–68. Je zde jasně vyjádřeno, že ono rozptýlení mezi cizí národy a zkáza Jeruzaléma (včetně zboření Hospodinova chrámu), o nichž se pak vypráví ve 2Kr 25, nejsou žádnými náhodnými událostmi, a už vůbec ne triumfem dobyvatelů a jejich mocných božstev, nýbrž patří k podivuhodnému dílu Hospodinovu. Ten je přece nejen Pánem svého lidu, nýbrž suverénním vládcem všech končin země, mocným Stvořitelem a Zachráncem.

Tyto výpovědi jsou v daném kontextu výrazem troufalého, vůči dobyvatelským mocnostem nemálo drzého vyznání, že i tak mocní vládcové jako babylonský Nebúkandezar či perský Kýros nejsou nic víc než nástroje v rukou Hospodina (srov. Iz 44,28 a 45,1–25). Takové vidění světa ovšem kromě kritického pohledu na vlastní život a na dosavadní cestu Božího lidu otevírá také smělou naději. Je-li Hospodin takto mocný a patří-li toto vše do podivuhodného vedení, jímž se tento Bůh prokázal v příbězích praotců a v příběhu vyvedení z Egypta, pak tedy není marné doufat v jeho pomoc a záchranu – všem katastrofickým hrůzám i vši lidské beznaději navzdory. Hospodinova věrnost a milosrdenství jsou přece osvědčené. Proto i tehdy, když se nám bortí svět a když se zdá, že nastává konec jeho lidu, má smysl k němu úpět, na něj se v nouzi obracet a podle jeho slova se napravovat (např. Pl 3,19–27; 5,1nn).

Svědectví proroků: rozptýlení jako hrozba, jako trest i jako příležitost

Z tohoto programu a z tohoto hodnocení dějinné zkušenosti Izraele pak vychází také celá tzv. deuteronomistická dějprava, ono dlouhé pásmo vyprávění od vstupu Izraelců do země zaslíbené pod vedením Jozue až po jejich vyhnání do babylonského exilu za krále Jójakína – jak to podávají knihy Jozue, Soudců, Samuelovy a Královské (tzv. Přední proroci).⁸ Bezpečný a požehnaný pobyt v zemi není v perspektivě těchto příběhů pro Izrael žádnou samozřejmostí, natož právem či nárokem. Je Hospodinovým darem a výrazem jeho přízně. Je způsobem „života s Hospodinem“ a jako takový je proto spojen s pravidly, která tento charakter definují a chrání. Vyhnání ze země a rozptýlení mezi národy je v tomto pohledu nejen zásadní ztrátou, katastrofou, nýbrž nejprve varovnou *hrozbou* a pak neblahým *trestem* (Dt 28,36–37).

Tento pohled sdílí také například prorok Jeremjáš. Ve svých expresivních výrocích a názorných činech mnohokrát jednoznačně vyjadřuje, že nevěrný a zlotřilý lid nemůže počítat s tím, že by jej u sebe Hospodin strpěl a nadále mu projevoval svou přízeň. Naopak, v takové situaci přece musí dojít na spravedlnost. Sám Hospodin proto svůj lid vyžene ze země, kterou znesvětil, a vydá jej do rukou nepřátel. Jedním z výrazných oddílů s touto zvěstí je například tato pasáž Jeremjášova prorokování:

Kdo s tebou bude mít soucit, Jeruzaléme?

8 Rendtorff 1996, 212n.

*Kdo ti projeví účast?
 Kdo k tobě zajde, aby se zeptal, jak se ti daří?
 Ty sám sis mě přestal všímat
 – je výrok Hospodinův –
 a odešel jsi ode mne.
 Napřáhnu na tebe ruku a zničím tě!
 Už jsem unaven svým neustálým slitováním!
 Převěju je lopatou na obilí v branách země,
 o děti připravím, zahubím svůj lid:
 – od svých cest se neodvrátili!
 Zůstane mi v něm víc vdov než písku v mořích.
 Za poledne na ně přivedu zhoubce, na matku i na mládence.
 Náhle přepadnu město hněvem a hrůzou!
 Zchradne sedminásobná rodička, vypustí duši.
 Ještě za dne jí zajde slunce. Bude se stydět, rdít studem.
 Ty, kteří zůstanou, vydám meči před tváří jejich nepřátel
 – je výrok Hospodinův! (Jr 15,5–9)*

Mimořádná drsnost tohoto zvěstování soudu vyjadřuje vážnost věci. Jestliže lid Hospodinův svého Boha opustil a v darované zemi slouží jiným božstvům, pak Hospodin končí s veškerou svou přízní a požehnáním. Už se dost naprokazoval trpělivosti a slitování, se svou vstřícností k těmto nenapravitelným nevěrníkům končí. Jsou-li v tuto chvíli babylonští dobyvatelé před hradbami Jeruzaléma, pak jim Hospodin své město vydá – mělo být svaté, ale je znesvěcené životem vlastního lidu!

*Až se tě budou ptát: „Kam máme odejít?“
 Řekneš jim:
 „Toto praví Hospodin:
 ,Kdo je určen smrti, propadne smrti,
 kdo meči, meči,
 kdo hladu, hladu,
 kdo zajetí, zajetí.““ (Jr 15,2)*

Důležitost situačního kontextu pro obsah a intenci zvěstování se velmi názorně ukazuje tam, kde exulanti pod břemenem vyhnanství rozpoznávají svůj úděl jako spravedlivý důsledek vin a ve své nouzi se nově, kajícíně obracejí k Hospodinu jako své jediné naději, nově jej vzhledávají a usilují o spravedlivý život. To potom i ústy téhož proroka, který vyhlašoval soud a trest, může zaznít Slovo Hospodinovo, které znamená potěšení, naději či přímo ohlášení záchrany a nového začátku:

*Slovo, které promluvil Hospodin o Babylónu,
 o zemi kaldejské, skrze proroka Jeremjáše:
 „Oznamte to mezi pronárody a rozhlase,
 zvedněte korouhev, rozhlašujte, nic neskrývejte, řekněte:*

*„Babylón je dobyt,
 Bél je zostuzen, Marduk se děsí.
 Jeho modlářské stvůry jsou zostuzeny,
 děsí se jeho hnusné modly!“
 Přitáhne na něj pronárod ze severu,
 ten jeho zemi zpustoší,
 nikdo v ní nebude bydlet,
 ani člověk ani dobytek,
 všichni odejdou jako psanci.
 V oněch dnech a v onen čas,
 je výrok Hospodinův,
 přijdou Izraelci spolu s Judejci,
 budou přicházet s pláčem
 a budou hledat Hospodina, svého Boha.
 Budou se ptát na cestu na Sijón,
 tam se obrátí a řeknou:
 „Pojďte!“
 A přidruží se k Hospodinu smlouvou věčnou,
 která nebude zapomenuta. (Jr 50,1–5)*

Podobně promlouvá do obdobné situace také prorok Izajáš:

*Slyšte mne, kdo usilujete o spravedlnost,
 kdo hledáte Hospodina.
 Pohled'te na skálu, z níž jste vytesáni,
 na hlubokou jámu, z níž jste vykopáni.
 Pohled'te na Abrahama, svého otce,
 a na Sáru, která vás v bolestech porodila.
 Jeho jediného jsem povolal,
 požehnal jsem mu a rozmnožil jsem ho.
 Hospodin potěší Sijón,
 potěší všechna jeho místa, jež jsou v troskách.
 Jeho poušť změní, bude jako Eden,
 jeho pustina jako zahrada Hospodinova.
 Bude v něm veselí a radost,
 vzdávání díků a prozpěvování. (Iz 51,1–3)*

Podobnou, ale v několika motivech výrazně radikálnější pozici vyjadřuje zvěstování proroka Ezechiele, jehož dějinným kontextem je komplikovaný vztah těch, kdo byli deportováni do babylonského vyhnanství, a těch, kdo zůstali bydlet v Jeruzalémě. Ti, kdo ve vyhnanství – v babylonském exilu – toužili navrátit se do svých někdejších domovů v Jeruzalémě, totiž zjišťují, že se v jejich domech a na jejich majetcích mezitím zabydleli jejich „bližní“, kteří ovšem na nějaké navrátilce z exilu, zejména pak na jejich „restituční“ nároky rozhodně nejsou

zvědaví. Ezechiellovými ústy do tohoto konfliktu promlouvá Hospodin pozoruhodným výrokem – exulantům se prý v jejich rozptýlení on sám stal dočasnou svatyní. Navzdory všemu očekávání byl Hospodin přítomen uprostřed vyhnanců, pobýval s nimi v exilu a nyní je svou iniciativní mocí sám přivádí zpět. Proto bude i obnovení Hospodinova lidu v Jeruzalémě jeho vlastním dílem, nikoli vlastní nápravou, reformou či restitucí. Hospodin sám totiž dá jak „reformovaným“ navrátilcům, tak „modlářským“ pozůstalcům nového ducha a nové srdce a vytvoří z nich *jeden* lid. Jedině takto budou (zase) *jeho lidem* a on bude *jejich Bohem* (tzv. formule smlouvy, viz Jr 11,4; 24,7; 31,33; Oz 2,23; Za 13,9 aj.). Návrat z exilu a budování nové komunity jsou tedy spojeny s tímž *kritériem* (soudem), podle něhož předtím do exilu odcházeli.

I stalo se ke mně slovo Hospodinovo:

*„Lidský synu, tvým bratrům, mužům z tvého příbuzenstva
a celému domu izraelskému říkají obyvatelé Jeruzaléma:
,Zůstaňte si daleko od Hospodina!*

Tato země byla dána do vlastnictví nám.’

Proto řekni:

Toto praví Panovník Hospodin:

Ano, vzdálil jsem je mezi pronárody

a rozptýlil po zemích;

avšak v zemích, do nichž přišli,

jsem se jim stal nakrátko svatyní.

Proto jim řekni:

Toto praví Panovník Hospodin:

Shromáždím vás z pronárodů,

posbírám vás ze země, do nichž jste byli rozptýleni,

a dám vám izraelskou zem.

Přijdou tam

a odstraní z ní všechny její ohyzdné a ohavné modly.

A dám jim jedno srdce

a vložím do jejich nitra nového ducha,

odstráním z jejich těla srdce kamenné

a dám jim srdce z masa,

aby se řídili mými nařízeními,

zachovávali moje řády a jednali podle nich.

I budou mým lidem

a já jim budu Bohem.

Avšak cestu těch, jejichž srdce se drží ohyzdných a ohavných model,

uvalím na jejich hlavu

– je výrok Panovníka Hospodina.“ (Ez 11,14–21)

Mezi proroky Izraele, těmi Bohem inspirovanými básníky a překvapivě smělymi kazateli, ovšem můžeme zaslechnout i zcela jiné, *pozitivní pojetí exilu*. Vyhnanství a diasporní způsob

života je totiž v kontextu Božího vedení možné chápat také jako *příležitost* ke svědectví o Hospodinu mezi národy země. Pokud totiž ve svém rozptýlení žijí Judští tím, co je činí Izraelem, lidem Hospodinovým (tj. utvářejí svůj život službou Hospodinu), pak to může být způsobem, jímž se naplňuje abrahamovské poslání být požehnáním pro všechny čeledi země.

Například Izajáš takto roli Izraele v několika oddílech pojímá a situaci diasporního rozptýlení představuje jako možnost zvěstovat „ostrovům ... a dalekým národům“ Hospodinovo slovo (Iz 49,1). O roli Izraele, jehož v tomto kontextu pojímá jako zosobněného „služebníka Hospodinova“, mluví takto:

*On [Hospodin] dále řekl:
„Nestačí, abys byl mým služebníkem,
který má pozvednout Jákobovy kmeny
a přivést zpátky ty z Izraele, kteří byli ušetřeni.
Dal jsem tě za světlo národům,
abys byl mou spásou až do končin země.“ (Iz 49,6)*

O několik odstavců dál pak tento prorok na sklonku exilu vyhlašuje, že Hospodinovo slitování nad jeho bídným a pokořeným lidem, obnovení jeho společenství na Sijónu a nové vybudování Jeruzaléma bude všem národům zjevným svědectvím o Hospodinově moci a lásce:

*Slyš!
Tvoji strážcové pozvedají hlas,
plesají společně,
protože na vlastní oči vidí,
že Hospodin se vrací na Sijón!
Zvučně spolu plesejte, jeruzalémské trosky,
vždyť Hospodin potěšil svůj lid, vykoupil Jeruzalém!
Hospodin obnažil svou svatou paži před zraky všech pronárodů!
I spatří všechny dálavy země spásu našeho Boha! (Iz 52,8–10)*

Někteří z proroků si troufají jít ještě dál. V „návratu k Hospodinu“ a ve vytvoření nové komunity „omilostněných hříšníků“, kteří se shromažďují kolem milosrdného Boha, počítají i s tím, že se do nové komunity začlení i ne-Izraelci, resp. ne-Judejci (tzv. pohané, pronárody). Pojetí lidu Hospodinova je u těchto proroků otevřeno i „proselytům“ z cizích národů, kteří přicházejí z vlastního rozhodnutí a chtějí se připojit. Podstatné je, že tito lidé přicházejí k *Hospodinu*, nikoli k Izraelcům – proto jim komunita shromážděná při Hospodinu nemůže být uzavřena. Oni přicházejí jakoby ve stopách Abrahama, „praotce proselytů“. Snad nejvýrazněji znějí tyto tóny u proroka Zacharjáše v této pasáži:

*Toto praví Hospodin:
Vrátím se na Sijón
a budu bydlet uprostřed Jeruzaléma.
Jeruzalém bude nazýván Město věrné*

a hora Hospodina zástupů Hora svatá.
[...]
Toto praví Hospodin zástupů:
Jako jsem pojal úmysl naložit s vámi zle,
když mě vaši otcové rozlítili,
– praví Hospodin zástupů –
a nelitoval jsem toho,
ted' naopak mám v úmyslu obdařit v těchto dnech Jeruzalém
a judský dům dobrem.
Nebojte se!
Konejte toto:
Mluvte každý svému bližnímu pravdu.
Vynášejte ve svých branách pravdu a pokojný soud.
Nezamýšlejte nikdo ve svém srdci proti bližnímu nic zlého.
Nelibujte si v křivé přísaze.
To všechno nenávidím – je výrok Hospodinův.
I stalo se ke mně slovo Hospodina zástupů:
Toto praví Hospodin zástupů:
Půst čtvrtého, půst pátého, půst sedmého a půst desátého měsíce
se judskému domu obrátí v radostné veselí a utěšené slavnosti.
– Jen milujte pravdu a pokoj!
Toto praví Hospodin zástupů:
Znovu budou přicházet národy
a obyvatelé mnoha měst.
Obyvatelé jednoho města půjdou do druhého
a řeknou:
„Pojďme si naklonit Hospodina,
pojďme vyhledat Hospodina zástupů.
– Já půjdu také!“
A budou přicházet četné národy
i mocné pronárody,
aby hledaly v Jeruzalémě Hospodina zástupů
a naklonily si ho.
Toto praví Hospodin zástupů:
V oněch dnech se chopí deset mužů z pronárodů všech jazyků
pevně cípu roucha jednoho Judejce
a řeknou:
„Půjďme s vámi.
Slyšeli jsme, že s vámi je Bůh!“ (Za 8,3.14–23)

S takovým konceptem o několik století později účinně pracoval apoštol Pavel. Poté, co přijal evangelium a stal se svědkem Kristovým, přijímal do „lidu Páně“ všechny, kdo se ke Kristu

hlásili. Ale to už je další velké téma, hodné samostatného zpracování – látka následující kapitoly věnované novozákonnímu svědectví v jeho vlastní pestrosti.

Odkaz a inspirace

Co pro nás z tohoto bohatého svědectví rozmanitých hlasů starozákonního souboru plyne a co nám může být inspirací?

Především, není rozhodující, jakou konkrétní podobu má komunita Božího lidu ani kde se právě nachází. Pro mnohé látky Starého zákona ovšem platí, že „země otců“ je zvláštní hodnotou a město Jeruzalém je symbolickým středem vnímání veškerenstva. Ve velkém sboru starozákonních svědků však zaznívá silný důraz na to, že tato země není samozřejmou državou, nýbrž je a zůstává „zemí zaslíbenou“. I tehdy, když v ní lid Hospodinův může žít, má tato země povahu svěřeného „účelového daru“, u něhož je nezbytné naplňovat záměr štědrého dárce. Stejným směrem přitom ukazují kritéria pro život v exilu či diaspoře. Mezi „požehnanými Hospodinovými“ je Hospodin přítomen, jakkoli třeba žijí v daleké cizině mezi národy země a v širokém rozptýlení (diaspoře). Oč vposledu běží je, zda na tom místě, kde „církev“ žije, a v podmínkách, které tam její život utvářejí (a v tom bývají veliké rozdíly!), je daná komunita vůbec „lidem Páně“ či nikoli. Přitom je rozhodující onen kritický zřetel, o němž tak silně mluví proroci – kritérium živého vztahu k Hospodinu a zcela konkrétní utváření života pod jeho vedením.

Jakkoli to vyjadřují různě, shodují se bibliční svědkové v tom, že tento vztah k Hospodinu, našemu Bohu, je dán jeho příklonem k nám. Je to tedy vztah asymetrický. Vzniká pozváním svrchovaného Pána, který se ukazuje být dobrým Otcem (či v odvážných metaforách třeba i milujícím manželem či milencem své toužebné „dcerky Izraelské“).⁹ Právě v tomto základním rysu je nejpevnější základ, na němž lze komunitu Božího lidu budovat, zde je ukotvena naděje proti vší beznaději. Jakkoli je každé lidské společenství vždy také „člověčinou“ a může být zdrojem zklamání či skepse, svým upnutím k Bohu dává „lid Páně“ sobě i ostatním na srozuměnou, že smysl jeho přítomné existence i všechna jeho perspektiva je v Božích rukou, v Boží moci. Kdo k tomu přitakává, má obvykle sklon dodat: naštěstí, chvála Bohu!

Není nedůležité, jak se potom tyto zřetele promítají do konkrétní životní cesty, do slov a činů, jimiž se projevuje „zvláštnost“ lidu Božího. Možností, jak svůj čas a příležitosti promarnit a jak být svému Pánu spíš pro ostudu, má Boží lid nepřeborně a bibliční svědkové nepřestávají své souvěrce varovat, aby to nepodceňovali.

Jedním z nejčastějších prohřešků tohoto druhu je povyšování vlastních způsobů, tvarů či modelů života víry na závaznou normu pro druhé či dokonce snad pro všechny. Od biblických časů až po dnes zápasí Boží lid s tímto zlořádem a s rozdělováním, které takový přístup vnáší do pestrého „ekumenického společenství“ lidu Hospodinova. Paradoxně takto často působí ti nejhorlivější a subjektivně nejopravdovější. Pokud se však hlouběji zaposloucháme do svědectví o tom, jak jedná Hospodin, Bůh Izraele, zejména do pasáží vyjadřujících míru jeho trpělivosti a povahu jeho milosrdenství, pak snad pochopíme něco víc z tajemství jednoty

9 Viz Oz 2,4–25; 3,1–5 aj.

Božího lidu, která je založena v Boží lásce k nám (viz výše, Ezechielova vize „ekumenické obnovy“ lidu Hospodinova; viz též J 17,20–26).

Jiným aspektem téhož bývá vymezování se navenek. Zejména v konkrétních podmínkách menšin je docela pochopitelné, že si Boží lid vytváří a střeží svou svébytnost. Za kritéria identity však nesmějí být považovány rysy či charakteristiky nepodstatné, které jen vytyčují prostor vnitřního komfortu sociálně uzavřené skupiny. Zásadním charakterem lidu Hospodinova, jak o něm již starozákonní (nikoli teprve novozákonní) svědectví jasně mluví, je otevřenost těm, kdo se přidávají k Hospodinu a svůj život „vsází“ na něho (od aramejského Abrahama přes „egyptského“ Mojžíše či jerišskou Rachab až po moábskou Rút či všechny obyvatele asyrského hlavního města Ninive, když jim Jonáš vyřídil Slovo Hospodinovo).¹⁰

K základní otázce této kapitoly – jak starozákonní svědectví pojímá diasporu – lze stručně uzavřít, že rozptýlení Božího lidu či menšinový život v diaspoře pro starozákonní svědky zajisté není žádným ideálem nebo cílem. Je však skutečností, která zcela zásadně utváří život lidu Hospodinova jako celku, a proto se s ní Písmo v mnoha pasážích a rozmanitých kontextech vyrovnává. Vzhledem k tomu, že je tento úděl v napětí s rozmanitě vyjadřovanou, nicméně široce sdílenou představou Izraele jako ideální komunity shromážděné „doma“ u Hospodina na Sijónu (v Jeruzalémě), bývá exil a rozptýlený život vnímán nejprve negativně (jako trest či přinejmenším jako stav dočasný). Nicméně, právě tento zvláštní způsob přítomnosti Božího lidu ve světě – který se však historicky stal spíše „standardem“ – je již u některých starozákonních svědků pojímán také pozitivně, jako příležitost být všem národům země „na svědectví“ a k požehnání. Oč vposledu běží, je být „lidem Páně“ – ať už na Sijónu nebo v diaspoře.

10 Viz Gn 11,27nn; Dt 26,5n; Ex 2 (zvl. v. 19); Joz 2 (zvl. v. 11–15); Rt 1,16n; Jon 3.